

HUMORO RAIŠKA IR SOCIOKULTŪRINĖS FUNKCIJOS ANEKDOTUOSE APIE STUDENTUS

INESĖ RATNIKAITĖ

Šiaulių universitetas
El. p. iratnikaite@yahoo.com

INGA BALČIŪNIENĖ

Šiaulių universitetas
El. p. balciuniene.inga@gmail.com

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje analizuojami lietuviški ir rusiški anekdotai apie studentus. Anekdotų turinio analizė paremta teoriniais požiūriais, atskleidžiančiais humoro funkcijas, kaip antai: socialinės sanglaudos stiprinimas, koregavimas, normų saugojimas, įtampos mažinimas, socialinė kontrolė, pasipriešinimas, gynyba. Anekdotų analizė parodo studentiško gyvenimo, akademiniame (ir ne tik) aplinkoje realijas, leidžia giliau pažvelgti į studentų subkultūrą ir daryti išvadą apie funkcijas, kurias atlieka anekdotai apie studentus. Pastebėta, kad rusų anekdotuose išryškėja tokios funkcijos kaip socialinės sanglaudos stiprinimas, koregavimas, socialinių normų saugojimas, o lietuviškuose anekdotuose – saviraiškos, įtampos mažinimo ir socialinės sanglaudos funkcijos.

Pagrindiniai žodžiai: anekdotai, humoras, humoro funkcijos, juokas, pajaukavimas, studentai.

ĮVADAS

Vienas iš humoro žanrų, pastaruoju metu sulaukiantis ypač daug dėmesio tiek Lietuvos, tiek užsienio mokslininkų darbuose – anekdotai. Anekdotai¹ – trumpi, žaismingi dažnai ironiški pasakojimai, atskleidžiantys reikšmingas gyvenimo peripetijas, tam tikrus aktualius įvykius, nurodantys stereotipiskus (dažniausiai) neigiamus veiksmus ar savybes, silpnybes, kurias siekiama išjuokti. Jie pasižymi sąmojinga, netikėta pabaiga (Višinskaitė 2012; Marshall 1992).

1 Žodis kildinamas iš graikų kalbos žodžio *anecdota*, kuris reiškia „nespausdintas, nepublikuotas“ (žr. Eilifsen 2011).

Dažnai anekdotai siejami su tam tikra išgyventa patirtimi (Van Manen 1997), socialinio gyvenimo refleksija (Blache 1999). Pavyzdžiui, M. Blache (1999) daro prielaidą, kad anekdotai (susiję su tam tikru įvykiu, kurį verta papasakoti, sukeliantys dėmesį į vieną epizodą ar į vieną vietą, besisukantys apie asmenis ar vietinius veikėjus) galbūt atitinka tikrovę ir yra socialinio gyvenimo atspindys.

Kasdieniam gyvenime žmonės atlieka įvairius veiksmus, kurie turi tam tikrą atpažįstamą socialinę ir (arba) simbolinę reikšmę visuomenės (bendruomenės) nariams, gyvenantiems tam tikrame istoriniame, socialiniame ar kultūriniame kontekste (Galita, Bonta 2011). Taigi galima teigti, kad anekdotais perteikiama tai, kas mums pažįstama ir atpažįstama. Tačiau analizuojant kitų šalių anekdotus neretai susiduriama su problema, kai gerai nepažįstant tos kitos šalies kultūros neatpažįstami tekste glūdintys simboliai ir jų reikšmė. Tuomet anekdoto suvokimas tampa sudėtingas. Vadinas, anekdotais pasakojamos 2 istorijos – viena aiški, kuri mums sukelia juoką, kita – užslėpta, bet mums galinti pasakyti apie kultūrą, kurioje ji buvo sukurta. Tame tekste atsispindi kultūrinė pasaulėžiūra, nuostatos, vertybės, mąstymas, tautinė psichologija, stereotipai (Marshall 1959; Repšienė, Anglickienė 2012; Lukošiuotė 2012). Tad nagrinėjant tam tikrame sociokultūriniame kontekste sukurtų anekdotų tekstus galima pamatyti kultūrinius skirtumus, atsispindinčius tų šalių anekdotuose, ir gauti autentišką informaciją (Lukošiuotė 2012). Kita vertus, kaip pažymi Ch. Davies (2010), šis tautosakos žanras yra tarptautinis, migruojantis ir reaguojantis į aktualijas. Tai sukelia kad ir tų pačių anekdotų turinio kaitą. Turinys ir tai, į ką kreipiamas dėmesys, keičiasi priklausomai nuo šalies, kurioje anekdotai pasakojami. Prie sparčios anekdotų sklaidos už šalies ribų labai prisideda įvairios masinės komunikacijos priemonės (spauda, radijas, televizija, internetas). Tai, kad humoras nėra įspraustas viename kontekste, Lockyer ir Pickering (2005) manymu, dar labiau komplikuoja svarstymus apie anekdotų reikšmę. Tenka pažymėti, kad labai dažnai anekdotai verčiami iš vienu kalbų į kitas, todėl sudėtinga nustatyti kultūrinį kontekstą, kuriame vienas ar kitas anekdotas buvo sukurtas. Dėl minėtų priežasčių galima teigti, kad anekdotai tampa vis labiau daugiareikšmiai ir dviprasmiški.

Anekdotų tyrimų pastaruoju metu gana gausu. Yudin (1978, 1989), Blazhes (1989), Blazhes ir Matveyev (1989), Meletinsky (1989, 1995) aptaria anekdoto kaip žanro kilmę iš pasakų arba juos gretina su pasakomis². A. Astapova (2012) atliko rusiškų anekdotų kilmės analizę lygindama juos su kitais žanrais.

2 Astapova (2012) savo straipsnyje *Contemporary Jokes about Students: The Body of Texts and Their Genetic Relations* teigia, jog logiška, kad anekdotai rusų mokslininkų darbuose siejami su pasaka, nes anekdotų tyrimai Rusijoje pradėti tik XX a. pab. Prieš tai (ypač nuo 1930 m.) buvo baudžiama ne tik už anekdotų tyrimus, bet ir už jų pasakojimą. Rusų mokslininkai savo tyrimuose po truputį pradėjo minėti anekdotus tik XX a. antroje pusėje.

I. Lukošiuūtė (2012) analizavo populiarius anekdotus, siekdama nustatyti, kokie stereotipai juose išryškėja konkrečių kultūrų atstovų atžvilgiu. R. Repšienė, L. Anglickienė (2012) tyrinėjo ryškėjančius stereotipus apie kaimynines šalis (pvz., Rusiją, Estiją, Latviją). R. Middleton ir J. Moland (1959) tyrė anekdotus, kad atskleistų humoro skirtumus juodaodžių ir baltaodžių subkultūrose. B. Marshall (1992) analizavo anekdotus, siekdamas išsiaiškinti, kokių stereotipų sovietai laikėsi apie moteris, ir lygino tuos atradimus su požiūriu į vyrus. Ch. Davies (2010) atliko palyginamąjį anekdotų (Didžiojoje Britanijoje ir JAV) tyrimą ir atskleidė, kaip anekdotai keičiasi priklausomai nuo šalies, kurioje jie pasakojami. Skirtumai kyla iš skirtingų kultūrinių vertybių, politinių ir stratifikacijos sistemų.

Pažymėtina, kad anekdotų apie studentus tyrimų nėra daug. Vienas iš jų – jau minėtas A. Astapovos (2012) anekdotų (surinktų iš įvairių šaltinių) apie studentus kilmės tyrimas. Savo straipsnyje autorė teigia, kad studentų tema vis dar kažkodėl ignoruojama, išskyrus keletą darbų, pvz., Bronner (1995) ir Shumov (2003) (Astapova 2012). Tad šiame straipsnyje bus siekiama giliau pažvelgti į studentų subkultūrą ir praplėsti tyrimus šioje srityje analizuojant lietuviškuose ir rusiškuose anekdotuose apie studentus atsispindinčią akademinę realybę palyginamuoju aspektu.

Apskritai analizuoti įvairius reiškinius, atsispindinčius įvairių šalių anekdotuose, renkamosi dėl kelių priežasčių: visų pirma, jie yra populiarūs, lengvai prieinami (pvz., internete), dažniausiai juose humoras aiškiai išreikštas, t. y. jie iš karto suvokiami kaip juokingi ir aišku, kad juoko esminis taškas – kulminacija (Kuipers 2008), be to, manoma, jog dėl to, kad anekdotų turinys susijęs su konkrečiais gyvenimo reiškiniais, konkrečių žmogaus veiksmų ar savybių pašiepiimu, jie galbūt labiau atspindi įvairių grupių skirtumus nei kitos humoro formos (žanrai) (Lukošiūtė 2012; Middleton, Moland 1959).

HUMORO TEORIJS IR FUNKCIJOS

Humoro teoriniuose³ ir empiriniuose tyrimuose atsispindi labai įvairios humoro interpretacijos ir aiškinimai. Analizuojama humoro istorinė kilmė (pvz., Halsall 2003; Raskin 2008), atliekami įvairių šalių ir laikotarpių palyginamieji humoro tyrimai, remiantis skirtingomis teorinėmis tradicijomis (funkcionalizmo, konfliktų, simbolinio interakcionizmo, fenomenologijos ir kt.) (pvz., Davies

3 Pažymėtina, kad mokslinėje literatūroje anglų kalba vartojami terminai *humoro teorija*, *humoras* į lietuvių kalbą dažnai verčiami kaip *juoko teorija*, *juokavimas*, *juokas* (plg. Vidugirytė, I., 2012. *Juoko teorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla; Kuipers, G., 2008. *The sociology of humor*. In Raskin, V. (ed.) *The Primer of Humor Research*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 365–402). Šiame straipsnyje remiamasi moksliniais šaltiniais tiek užsienio, tiek lietuvių kalba, todėl humoro, pajukavimo ir juoko terminai vartojami sinonimiškai.

1990, 2010; Paton, Powell, Wagg 1996), aptariamos humoro sąsajos su įsigalėjusiais kultūriniais ir etniniais stereotipais (pvz., Marshall 1992; Repšienė, Anglickienė 2012; Lukošūtė 2012), analizuojamos socialinės bei psichologinės humoro poveikio individui ir grupei funkcijos (Coser 1959, 1960; Martineau 1972; Meyer 2000; Kuipers 2008; Ziv 2010) ir kt.

Svarstant humoro reikšmę ir poveikio individui ir grupei funkcijas, tenka pažymėti, kad, nepaisant gausių teorijų, šiuolaikinis humoro ir juoko (kaip humoro pasekmės) diskursas konstruojamas remiantis iš esmės trijų klasikinių humoro ir juoko teorijų sistema: pranašumo (*superiority theory*), neatitikimo (*incongruity theory*), iškvos (atpalaidavimo) (*relief theory*) teorijomis (Kuipers 2008; Braun, Annegret, Preiser, Siegfried 2013; Meyer 2000). Šios teorijos dažniausiai priskiriamos juoko filosofijos sričiai.

Iškvos (atpalaidavimo) teorijoje⁴ dėmesys sutelkiamas į psichologinį įtampos atpalaidavimą (mažinimą). Manoma, kad humoro (juokų) naudojimas padeda sumažinti vidinę įtampą, stresą ir skatina malonias emocijas (Meyer 2000). Svarstant, iš kur kyla juokas ir kokia jo funkcija, pagal šią teoriją laikomasi prielaidos, kad humoras (juokas) kyla iš patirto palengvėjimo, kai staiga išvengiama tariamo ar numanomo pavojaus (pvz., tokiu kaip A. Ziv (2010) aprašytu nuožmiais neva su tigrų kovojusių medžiotojų, vėliau vietoj tigro išvydusių elnių, atveju).

Pranašumo teorija⁵ akivaizdžiausiai siejama su socialiniais santykiais. Joje numatomas pergalės, staigaus triumfo patyrimas (Meyer 2000). Juokas suvokiamas kaip triumfo išraiška, atsiradusi iš staiga patiriamo pranašumo, savo ruožtu kylančio iš suvokimo, kad kitas yra silpnesnis, turintis trūkumų, neteisingas ar nugalėtas (Morreall 1983; Meyer 2000).

Viena iš populiariausių ir dominuojanti humoro tyrimuose – neatitikimo teorija (Braun, Preiser 2013). Pagal šią teoriją humoras ir iš to kylantis juokas atsiranda iš nustebimo dėl pastebėto neatitikimo (įskaitant netikėtą įvykį arba keistą ar neproporcingą objektą (daiktą), fizinį ar moralinį trūkumą arba bet kokią kitą nukrypimą nuo suprantamo standarto, priimtų normų) (Grimes 1955). Humoro, kaip kylančio iš neatitikimo, iš to, kas netikėta, keista, nes atspindi neįprastą ar netinkamą žmonių ar gyvūnų elgesį, pavyzdžiais gali būti laikomos rodamos (ar rodytos) įvairios humoro laidos (įskaitant slapta kamera filmuotus vaizdus), kaip antai: „VRS kamera“, „Pričiupom“, amerikiečių humoro šou „Juokingiausi Amerikos namų vaizdeliai“, situacijos anekdotuose ir pan.⁶

4 Vienu iš reikšmingiausių iškvos teorijos atstovų paprastai laikomas britų filosofas ir sociologas H. Spencer, kuris teigė, kad juokas yra nervinės energijos iškvos (žr. Kuipers 2008).

5 Žymiausias šios teorijos atstovas – Hobbes, kuris juoką laikė netikėtos garbės (arba staigaus triumfo, *sudden glory*) pojūčio rezultatu. Žr. Kuipers 2008.

6 Kadangi tyrime, atliekant anekdotų analizę, didesnis dėmesys sutelkiamas į humoro funkcijas, minėtos teorijos plačiau neaptariamos.

Humoro funkcijų analizė dažniausiai grindžiama funkcionalizmo ir konfliktų teorijų pozicijomis. Taigi, nepaisant skirtingų teorinių mokyklų išskiriamų įvairių funkcijų, kurias humoras atlieka visuomenėje ar mažesnėje grupėje (poveikis grupei ar asmeniui), išryškėja dvi pagrindinės idėjos. Viena vertus, humoras laikomas galinčiu prisidėti prie socialinės tvarkos palaikymo, suvienyti grupes ar žmones grupėje (šis požiūris būdingas funkcionalizmui), kita vertus, humoras gali kelti grėsmę socialinei tvarkai, sukelti konfliktus ir susiskaidymą grupėje ar tarp grupių (konfliktų teorija). Taigi humoras iš esmės turi tiek jungiantį, tiek skaldantį (ardantį) poveikį.

Socialinė tvarka palaikoma dėl įtampos mažinimo (konfliktų ir prieštaravimų situacijoje), kontrolės, sanglaudos stiprinimo, socialinės korekcijos (Kuipers 2008; Ziv 2010).

Funkcionalizmo teorijoje (pvz., Radcliffe-Brown) nurodoma viena iš pagrindinių socialinių funkcijų – įtampos ir konfliktų mažinimas. Įtampa ir konfliktai yra skilimo priežastis, o humoras ir bendras juokas – veiksniai, kurie sujungia (Ziv 2010). Pvz., antropologinėje studijoje apie socialines humoro funkcijas Radcliffe-Brown (1940)⁷ kalba apie „juokų santykį“ (*joking relationship*). Jis mano, kad tai santykis, kai vienam iš dviejų asmenų leidžiama ir netgi tam tikra prasme pagal egzistuojančius papročius reikalaujama erzinti ar pasijuokti iš kito, kitam – būti išjuoktam ar prajuokinti kitą. Išjuoktasis (vėlgi pagal egzistuojančius papročius) neturi dėl to įsižeisti. Tad priešiškus, išreikštas žaismingu erzinimu, funkcionuoja tam, kad sutrukdytų plėtotis rimtam priešiškumui ir socialiniam susiskaidymui (Middleton, Moland 1959).

Nors Radcliffe-Brown tyrinėjo pirmąsias visuomenes, kaip teigia R. Middleton, J. Moland (1959), humoras, kaip įtampos mažinimo veiksnys, būdingas ir modernioms nūdienos visuomenėms. Kitaip tariant, humoras yra būdas sumažinti įtampą galbūt įtemptuose asmeniniuose santykiuose, todėl palengvina komunikavimą ir leidžia nustatyti socialinius santykius, kuriuose konfliktas yra minimalus (Kuipers 2008; Ziv 2010).

William Martineau (1972) kalbėdamas apie socialines humoro funkcijas pabrėžia, kad viena iš pagrindinių humoro užduočių – sustiprinti (pakelti) grupės dvasinę būklę (nuotaiką) ir saitus tarp grupės narių.

Humoras (per juoką) suartina žmones, padeda surasti bendrą kalbą, sumažina socialinį atstumą, padeda kurti grupės solidarumą, stiprinti socialinius saitus, dalytis patirtimi (pvz., juokaujant apie kitus, viršesnius už save) ir kurti bendrą tam tikros mažesnės ar platesnės grupės identitetą (Kuipers 2008; Ziv 2010).

7 Žr. Radcliffe-Brown, A. R., 1952. *Structure and Function in Primitive Society*. London: Cohen and West.

Humoras, juokavimas siejamas su „mes“, „grupės kultūros“ konstravimu, kai humoras ne tik skatina socialinį solidarumą (funkcionalistine prasme), bet ir žymi tam tikros grupės identitetą naudojant specifinį grupės (*ingroup*) humorą, t. y. pasikartojančius juokus, pasikartojančius pajuokavimo objektus arba tik tai grupei būdingą humoristinį stilių. Tokie juokai, vartojami tam tikroje grupėje, yra jai reikšmingi, tačiau ne grupės nariui jie gali nieko nereikšti (Ziv 2010). Taip aiškiai apibrėžiama, kas priklauso grupei, o kas ne. Taigi juokavimas, siejamas su „mes“ konstravimu, apima tiek įtraukimą, tiek atskirtį (*inclusion/exclusion*) (Fine 1983; Lockyer Pickering 2005).

Kaip jau minėta, viena iš humoro funkcijų – socialinių saitų stiprinimas ir socialinio atstumo mažinimas. Tad galima kalbėti ne tik apie grupės narių sanglaudą, bet ir apie individo patiriamą bendrumą su kitais per humorą. Ziv (2010) humorą apibrėžia kaip raktą į tarpasmeninius santykius. Anot autoriaus, asmuo, kuris nori būti priimtas į tam tikrą socialinę grupę, pirma pereina patikrinimo stadiją, nes grupės senbuviai į naujus asmenis visada žiūri su įtarumu ir iš vertintojų pozicijos (pvz., mokiniai vertina naują mokytoją, studentai – naują dėstytoją). Asmuo, norintis pritapti grupėje, turi pristatyti save teigiamai. Žmogus, pasižymintis geru humoro jausmu, turi kur kas daugiau galimybių tai padaryti. Grupės narių juokas – tam tikro artumo išraiška, tad naujasis asmuo juokdamasis ar juokaudamas su kitais tarsi įtraukiamas į šį bendrumą (Ziv 2010).

Socialinės kontrolės funkcija taip pat apima humoro prisidėjimą prie socialinės struktūros palaikymo. Galima įžvelgti dvejopas socialines humoro, kaip socialinės kontrolės, funkcijas. Viena vertus, humoras padeda sumažinti hierarchines spragas, kita vertus, paryškina hierarchiją. Pvz., R. M. Stephenson (1951) pajuokavimų apie socialinės klasės skirtumus analizėje pažymėjo, kad juokų pirminė funkcija buvo ne išreikšti klasės konfliktus, bet pasišaipyti iš nukrypimų nuo bendros vertybių sistemos, pabrėžiančios žmonių lygybę (Middleton, Moland 1959). O R. Coser (1960), atlikusi tyrimus ligoninėje, padarė išvadą, kad pajuokavimas ne tik suartina, leidžia pasijusti visiems esant vieno lygio (t. y. sumažina hierarchines spragas), bet ir palaiko hierarchiją. Hierarchijos paryškiniimas siejamas su tendencija daugiau juokauti apie žemiau už save esančius (*joke down*) (Coser 1960)⁸ arba su tendencija viršesniems inicijuoti humorą (Martineau 1972; Ziv 2010; Kuipers 2008).

Be jau minėtų funkcijų, pastebima, kad humoras saugo grupės normas. Kiekviena grupė turi tam tikras normas, kurios apima nuostatas, kaip individas turėtų ar kaip jam nederėtų elgtis. A. Ziv (2010) pabrėžia, kad humoristinės for-

8 Coser, atlikusi tyrimus ligoninėje, pastebėjo, kad gydytojai pajuokia rezidentus, rezidentai – save ir seseles, seselės – save ir pacientus. Juokų kiekis ir tai, į ką jie nukreipti, atspindi socialinę hierarchiją. Plačiau žr. Coser 1960.

mos priminimai apie egzistuojančias normas gali palengvinti jų laikymąsi, nes tai yra efektyvesnė priemonė nei rimtas pamokslavimas apie tam tikrų normų svarbą ir galimas bausmes. Be to, juokas, nukreiptas į asmenį, kuris elgiasi priešingai priimtoms normoms (pavyzdžiui, studentų nusirašinėjimo per egzaminą, nesimokymo pašiepimas), ir naudojamas siekiant sugėdyti, laikomas tam tikra bausmės forma. M. Billig (2005) teigė, kad humoras ir juokas yra socialinės kontrolės mechanizmai, grindžiami išjuokimu ir sutrikdymu. Taigi galima kalbėti apie normas palaikančią, o kartu ir koreguojamąją humoro funkciją.

Tai, kad pasitelkus humorą išryškunami įvairūs socialinės tvarkos pažeidimai, žmonių nusižengimai, atskleidžiamas tam tikrų veiksmų kvailumas ir absurdiškumas (visa tai, kas laikoma nenormalu, kas neatitinka nusistovėjusių normų), parodo ištikimybę tam tikroms tradicinėms visuomenės vertybėms ir įsitikinimams (Kuipers 2008), o kartu atlieka koreguojamąją funkciją, kurią H. Bergson (1999) yra pavadinęs pedagogine humoro funkcija. Pašiepama tai, kas atrodo netinkamas, ydingas elgesys, kas suvokiama kaip nenormalu. Baimė būti humoro taikiniu, baimė būti pašiepiamam, kaip teigia A. Ziv (2010), gali būti pakankama, kad žmogus nebesielgtų nepageidaujamai. Taigi manoma, jog juokas turi galios keisti ne tik asmens, bet ir institucijų ar net visuomenės elgesį. Akivaizdus pavyzdys – humoro naudojimas žiniasklaidoje. Pavyzdžiui, tokios humoristinės laidos kaip „Dviračio šou“ ironizuoja politikus ir jų veiksmus. Tai neretai sukelia tam tikras politikų reakcijas – bandymą aiškintis dėl savo veiksmų arba iš naujo apmąstyti ir komentuoti tam tikrus aktualius klausimus. Daugelis politinių organizacijų, grupuočių, socialinių judėjimų taip pat naudoja humorą, kad išreikštų savo poziciją, išjuoktų ir sukritikuotų oponentus, o kartu atkreiptų dėmesį į tam tikras aktualijas ir priverstų svarstyti problemas, kurios iškeltos humoro forma.

Šiuo požiūriu juokas gali būti laikomas priemone, padedančia taisyti ir gerinti visuomenę, ir tam tikra socialinės kontrolės forma.

Nors šiandieninėse humoro studijose (pvz., Middleton, Moland 1959; Martineau 1972; Kuipers 2008; Ziv 2010) akcentuojama pajuokavimo nauda tiek visuomenei, tiek sielai, taip pat analizuojami ir pabrėžiami tokie humoro aspektai kaip agresija ar konfliktas. Kadangi nemaža dalis humoro siejasi su tam tikrų normų pažeidimu, manoma, kad tai gali būti ir juokingumo, ir įžeidimo priežastimi. Taigi, be pajuokavimų, paminėtų kaip prisidedančių prie socialinės tvarkos palaikymo funkcijų, humoro studijose pabrėžiami ir neigiami arba grėsmę socialinei tvarkai keliantys humoro aspektai. Menkinančius juokus, humoro kaip puolimo, pasipriešinimo ar gynybos priemonės naudojimą ir su tuo siejamus priešiškumą bei agresiją galima laikyti keliančiais grėsmę tam tikrai nusistovėjusiai socialinei tvarkai.

Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, LaFave (1972), Zillman (1983), Zillman ir Stocking (1976)⁹, pažymi, kad žmonės labiausiai mėgsta humorą, kuriuo menkinama, pažeminama, blogai atsiliepiama apie grupes, kurios jiems nepatinka ar su kuriomis jie nesiidentifikuoja. Kitaip tariant, kuo mažiau tas žmogus ar grupė patinka, tuo linksčiau.

Menkinantys juokai taip pat dažnai siejami su savo pranašumo pajautimu¹⁰ (Billig 2005). Žmonės šaiposi ir menkina tuos asmenis, už kuriuos jie jaučiasi pranašesni.

Menkinantys juokai gali turėti didelių neigiamų socialinių pasekmių. Kaip teigia T. E. Ford ir M. A. Ferguson (2004), menkinantis humoras (dėl savo nerimtumo ir žaismingumo) atrodo tarsi nepavojingas linksnumas (leidžiantis pasiteisinti: „aš tik pajuokavau“), bet kartu jis reiškia slapną diskriminacijos toleravimą. O tokia, kad ir paslėpta, diskriminacija laikoma galinčia paskatinti aiškiai išreikštą diskriminacinę žmonių, besilaikančių priešiško požiūrio į menkinamas grupes, elgesį.

Konflikto teorijose pajuokavimas laikomas ginklu, tam tikra puolimo forma arba gynybos priemone. Kaip teigė Orwell savo esė *Funny, but not Vulgar* (1945), „kiekvienas juokas yra maža revoliucija“. Taigi humoras šiuo aspektu yra tarsi pranašumo konflikto, priešiško, agresijos, kovos išraiška. O šios išraiškos, kaip pažymi G. Kuipers (2008), dažnai kyla lygiagrečiai viena iš kitos. Pvz., savo pranašumo patyrimas, kaip ir bet kokios nelygybės pajautimas, nors ir nebūtinai, susiję su noru įskaudinti kitą, sukelia konfliktą, o konfliktas, savo ruožtu, lemia priešišumą, agresiją ir kovą.

Taigi, kaip jau minėta, humoras ir įtraukia, ir atskiria. T. y. sustiprina, suartina, solidarizuoja tuos, kurie yra grupės dalis, o kartu atskiria tuos, kurie nepriklauso grupei (tuos, kurie dažnai turi galią ir valdžią pirmajai grupei). Antruoju atveju humoras naudojamas kaip pasipriešinimo išraiška, kaip „silpnųjų ginklas“, kuris, anot J. Scott (1985), leidžia žmonėms mąstyti (reflektuoti) apie savo situaciją, išreikšti priešišumą ir tam tikra alternatyvia forma priešintis esantiems valdžioje ar net suteikia drąsos imtis konkrečių veiksmų.

Nors humoro kaip konflikto interpretacija dažniausiai atspindi etniniame ar politiniame humore, juokavimo kaip pasipriešinimo išraišką galime pastebėti ir kitų tipų humore, sukeliančiame tam tikrą socialinę įtampą (pvz., moterų humoras, nukreiptas į vyrų dominavimą, studentų – į dėstytojų, paauglių – į suaugusiųjų).

⁹ Kuipers 2008.

¹⁰ Jau minėta *pranašumo teorija*.

Humoras (išryškindamas socialinius įskilimus) leidžia išreikšti nepritarimą, pasipiktinimą dėl negerovių, pasipriešinimą esamai tvarkai, kerštauti dėl patirtos neteisybės, netinkamų politinių sprendimų, kalbėti apie negerus dalykus, kurie paprastai yra nutylimi, nekvestionuojami, įsišakniję (ir nebūtinai čia reikia imtis aktyvių veiksmų, norint pakeisti situaciją) (Kuipers 2008). Humoro forma išsakytos pastabos jau gali būti laikomos tam tikra pasipriešinimo, nepritarimo forma.

Taigi, kaip teigia R. Middleton, J. Moland (1959), humoras yra mechanizmas, padedantis išreikšti į ne grupės narius (*out-group*) nukreiptą agresiją naudojant sarkazmą, pašiepiant. Taip patiprinama grupės narių dvasinė nuotaika, o kartu pabloginama nuotaika tų, į kuriuos humoras yra nukreiptas. Tad nors humoras ir suvienija grupės narius, tačiau dėl jame slypinčio priešiško, agresijos, menkinimo gali būti laikomas keliančiu grėsmę tam tikrai socialinei tvarkai.

Be socialinių humoro funkcijų, humoro teorijose taip pat išskiriamos psichologinės. Tiek individualiu, tiek kolektyviniu lygmeniu humoras padeda susidoroti su nemaloniomis emocijomis, atsiriboti nuo neigiamų emocijų, tokių kaip baimė, sielvartas, gėda, pyktis (pvz., Rod 2007).

Iš esmės daugelis teoretikų pabrėžia, kad humoro funkcijos priklauso nuo santykių tipo, nuo socialinio konteksto ir nuo juoko (anekdoto) turinio.

KULTŪRA ANEKDOTUOSE IR ANEKDOTŲ KULTŪRA

Anekdotai yra elgesio, mąstymo, sociokultūrinės realybės atspindys. Vadinasi, skirtingų tautų anekdotų analizė turėtų padėti atskleisti ir sociokultūrinę įvairovę. Dar daugiau, ji turėtų leisti įžvelgti kultūros kaitą, pamatyti artimų kultūrų ryšius. Straipsnyje siekta analizuoti lietuviškuose anekdotuose apie studentus atsispindinčią akademinę realybę.

Pirminė lietuviškų anekdotų apžvalga parodė, kad didelė dalis anekdotų su-tampa su rusiškais, tikėtina, yra rusiškųjų vertiniai ir tik vienas kitas išverstas iš anglų ar kitų kalbų. R. Repšienė, L. Anglickienė savo straipsnyje (2012) svarsto, kodėl rusai yra populiarūs mūsų anekdotuose. Keletas išvardytų priežasčių paaiškina ir kodėl Lietuvoje šiuo metu populiarūs rusiški anekdotai. Autorės nurodo šias priežastis: dauguma lietuvių supranta rusų kalbą, Lietuvoje populiarios rusų humoristinės televizijos ir radijo laidos, rusiškas humoras lengvai suprantamas, nes ne taip seniai dalijomės vienodu statusu. Ypač įtikinama atrodo pastaroji priežastis, leidžianti teigti, jog vienoda ar panaši visuomeninė santvarka lemia identiškus tolesnės raidos procesus. Atitikmenų galima rasti ir akademinėje aplinkoje, pvz., studijų krepšelio įdiegimas 2009 m. Lietuvoje ir 2013 m. Rusijoje. O, pavyzdžiui, amerikietiška kultūra, visuomeninės aktualijos,

mąstymo ir elgesio ypatumai, kaip ir jų raiška anekdotuose, lieka gana tolimi, dažnai ir nesuprasti. Todėl šiame straipsnyje atlikome palyginamąją lietuviškų ir rusiškų studentiškų anekdotų analizę.

Kaip jau minėta pirmuosiuose skyriuose, dauguma pajuokavimus nagrinėjančių autorių (Martineau 1972; Radcliffe-Brown 1940; Ziv 2010 ir kt.) išryškina funkcijas, kurias humoras atlieka visuomenėje ar mažesnėse jos grupėse. Kadangi darbe remiamasi anekdotų turinio analize, tam tikros prielaidos, atliekamos gretinant mūsų pastebėjimus su teorine medžiaga, leidžia įvardyti nagrinėjamų anekdotų funkcijas ir daryti tam tikrus apibendrinimus. Tačiau daugiau dėmesio skiriama anekdotuose atsiskleidžiančioms studentiško gyvenimo realijoms, jų raiškai ir galimoms šios raiškos funkcijoms akademinėje aplinkoje. Analizuojant studentiškos subkultūros raišką anekdotuose, taip pat aktualu ir įdomu pažvelgti į pačių anekdotų kultūrą.

Analizei pasirinkta 300 anekdotų iš 2 interneto svetainių: anekdotaijums.lt (lietuvių kalba) ir www.anekdot.ru (rusų kalba).

Yra keletas anekdotų interneto svetainių ir lietuvių, ir rusų kalba. Svetainės anekdotaijums.lt ir www.anekdot.ru pasirinktos dėl daugybės anekdotų, priskirtų kategorijai „apie studentus“. Straipsnyje nagrinėta po 150 pirmųjų abiejų interneto svetainių anekdotų.

Lietuviškoji studentų kultūra anekdotuose. Anekdotai pagal siužetą suksirstyti į 8 kategorijas, jos išdėstytos pagal priskirtų anekdotų skaičių nuo gausiausios iki turinčios mažiausiai anekdotų. Išvardytoms kategorijoms nepriskirti anekdotai įvardyti „kita“ (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Dažniausi lietuviškų anekdotų siužetai

Kategorija	Sk.	Pavyzdys ¹¹
Studentavimas, bohemiškas gyvenimas	49	<i>Kalbasi du studentai: – Davai auginam kiaules; bus šašlykų, bus mėsos... – Baik tu, dvokas, netvarka... – Nesijaudink, ji pripras.</i>
Charakteristika: studento	28	<i>Drąsiai ir garbingai pasielgė studentas Petraitis – užėjęs pas dekaną, jis išsakė viską, ką galvoja, įspūdį sustiprindamas kumščio smūgiais į stalą, o kai grįždamas sutiko dekaną, su juo maloniai pasisveikino.</i>

11 Lietuviškų anekdotų kalba netaisyta.

Egzaminas	20	<i>Per egzaminą studentas ima vieną bilietą – nežino. Ima kitą – irgi. Trečią – taip pat,...ketvirtą, penktą..... Galų gale profesorius pasirašo – patenkinamai. Kiti studentai piktnasi: – Už ką?! – Kaip už ką, – sako profesorius, – jei ieško, vadinasi, kažką žino!</i>
Skurdus studento gyvenimas	15	<i>Keliauja du studentai. Atėjo vakaras. Žiūri – prie miško stovi namas. Priėjo, pasibeldė ir sako: – Gal galima pas jus atsigerti vandens, nes taip valgyti norim, kad net neturim kur nakvoti.</i>
Konfliktiški tarpusavio santykiai	14	<i>Universiteto rūbinėje kabo skelbimas: „Tik dėstytojams“. Apačioje ranka prirašyta: „Galima kabinti ir paltus“.</i>
Charakteristika: dėstytojo	7	<i>Senas profesorius: – Įsivaizduojate, prisisapnavo man vakar, kad aš skaitau paskaitą studentams. Ir ką jūs galvojate, atsibundu, pasirodo – iš tikrųjų skaitau!</i>
Kitų tautybių realijos	4	<i>Studentų airių apgyvendino bendrabuty triviečiam kambary su dviem britais. Šis rašo laišką namo: „... Bet matytumėt, kokie keisti šie anglai: vienas kiekvieną ištisą naktį daužo galva į sieną, antrasis – palenda po atklode ir rėkia... Bet aš... Aš nekreipiu į juos jokio dėmesio. Tik išsitraikiu savo mėgstamą dūdmaišį ir pučiu, pučiu...“</i>
Naujieji rusai	2	<i>Studentas, Naujo ruso sūnus, rašo laišką namo: „Tėte, mokausi gerai. Viskas tvarkoje, tik viena problema: visi į paskaitas važinėja autobusu, tik aš vienas – nuosava mašina!“ Tėvai rašo sūnui: „Sūnau, nereikia išsiskirti iš kitų, būk kuklus. Nusipirk autobusą ir važinėk kaip visi“.</i>
Kita	11	<i>Asistentas sako antropologijos profesoriui: – Ar girdėjote, jog Afrikoje rasta kaukolė moters, gyvenusios maždaug prieš 40 tūkstančių metų? Į tai mokslininkas: – Jai galima drąsiai pridėti 10 tūkstančių metų. Juk moters visada stengiasi atrodyti jaunesnės!</i>

Taigi lietuviškuose anekdotuose apie studentus rasta: a) studentiško gyvenimo realijų: bohema ir skurdas; b) pagrindinių veikėjų – studentų, dėstytojų, kitataučių, studentų tėvų¹² – charakteristikų ir jų tarpusavio santykių pristatymų (ryškiausiai akcentuojami studentų ir dėstytojų tarpusavio santykiai, todėl jie išskirti į atskirą kategoriją); c) kulminacinio (didžiausios įtampos) laiko – egzaminų – apibūdinimas.

12 Anekdotai, kurių veikėjai – studentų tėvai, į atskirą kategoriją neišskirti, nes jų charakteristikos gana silpnos, neesminės.

Studentiško gyvenimo realijos. Beveik trečdalį visų anekdotų sudaro tokie, kuriuose vaizduojamas bohemiškas gyvenimas. Dauguma šioje grupėje – erotiniai (iš viso – 33) anekdotai. Likusieji išryškina girtuokliavimą (9), pinigų švaistymą (4), nevalyvumą (3). Vertėtų pabrėžti, kad analizuojami anekdotai yra paimti iš internetinės erdvės. V. Savukynas erotinės temos populiarumą priskiria interneto specifikai dėl vadinamosios suprivatintos erdvės (Savukynas 2006). Lietuviškuose anekdotuose bohemiškas gyvenimas būdingas ne tik studentams, bet ir jų dėstytojams, tėvams, praktikos vadovui, taigi pristatomas kaip visuotinis reiškinys, į kurį lygiuojasi ir studentai. O tarp rusiškųjų aptiktas tik vienas anekdotas, kuriame vaizduojamas kartu su studentu geriantis profesorius. Rusiškuose anekdotuose dažniau nei lietuviškuose atspindima situacija, kai suaugusieji (dėstytojai, tėvai) netoleruoja bohemiško gyvenimo, jį vertina neigiamai, pavyzdžiui, keičia studentų erotines interpretacijas neerotinėmis. Tokių lietuviškų anekdotų rasti keturi, štai vienas iš jų:

Egzamino metu (medicinos akademija) profesorius užduoda studentei klausimą:

- *Koks organas pas žmogų yra meilės simbolis?*
- *Pas vyrą ar pas moterį? – klausia studentė.*
- *Dieve mano, – atsako profesorius, – mano laikais tai paprasčiausiai buvo širdis...*

Anekdotų, kuriuose nagrinėjama studentų skurdo problema, yra triskart mažiau nei pristatančiųjų bohemiško gyvenimo realijas. Skurdus gyvenimas reiškinys badavimu (9), nehygieniškomis gyvenimo sąlygomis bendrabutyje – pelės, drėgmė (3), šalčiu (1), važinėjimu visuomeniniu transportu (1). Ryškiausia – badavimo problema, kuri pristatoma ekstremaliomis situacijomis ir yra tiesiogiai siejama su sekinančiomis studijomis:

Troleibuse sėdi senutė ir stovi studentas (šiais laikais dar taip būna). Studentas toks sulysęs, toks sudžiūvęs, kad tik kaulai ir oda belikę.

- *Sėsk, vaikeli, – gaili studento senutė.*
- *Ačiū, pastovėsiu, – atsako tas.*
- *Tu toks sulysęs, greičiausiai nuo mokymosi. Turbūt esi pirmūnas?*
- *Ne, toli gražu...*
- *Tikrai nesėsi? Tai gal bent paltą palaikyt?*
- *Čia ne paltas. Čia mano grupiokas. Va jis tai pirmūnas.*

Skurdžiame gyvenime aktuali ir pinigų tema. Kaip pagrindinis pajamų šaltinis įvardijami tėvai, papildomas – seneliai. Stereotipiškai tėvai vaizduojami šykštūs: visai neduodantys pinigų, duodantys juokingai mažas sumas arba vie-

toj pinigų perkantys daiktus (netgi itin brangius, pavyzdžiui, kompiuterį), tačiau už tai nesusilaukiantys dėkingumo, nes tikėtasi pinigų. Konkrečiai nenurodyta, tačiau kontekstas leidžia spėti, jog pinigai reikalingi pasilinksminimams.

Aptarti studentiško gyvenimo realijas atskleidžiantys anekdotai pagal esamą specifiką, tikėtina, padeda kurti grupės (šiuo atveju – studentų) įvaizdį ar net identitetą ir taip didinti solidarumą, dalytis patirtimi, gerinti grupės emocinę būklę ir stiprinti saitus tarp grupės narių. W. Martineau (1972) ir kt. tai vadina socialinės sanglaudos stiprinimu.

Pagrindiniai veikėjai ir jų tarpusavio santykiai. Dėstytojų ir studentų santykiai daugumoje lietuviškų anekdotų (išskyrus kelias išimtis) vaizduojami įtempti. Ryškūs galios santykiai, besireiškiantys teorinėje dalyje aptartoje pranašumo teorijoje, kai juokas kyla iš suvokimo, kad kitas yra silpnesnis, turintis trūkumų, neteisingas ar nugalėtas (Morreall 1983; Meyer 2000). Lietuviškuose anekdotuose galios santykis perduodamas tai dėstytojo, tai studento vaidmenį atliekančiam veikėjui. Išreiškiamas pasitenkinimas sumenkinus kitą. Dažniausiai tai išreiškia ma žodinėse varžybose:

Sėdi studentas ir profesorius prie vieno stalo. Staiga studentas taip nusižiovauja, kad profesorius sako:

– Nežiovauk, dar mane prarysi!

– Aš kiaulienos nevalgau!

– Jo jo, žinau, kad asilai žolėdžiai...

Šio tipo anekdotai priskirtini prie menkinančių juokų, nagrinėjamų konflikto teorijoje. Anot G. Kuipers (2008), pranašumo patyrimas, kaip ir bet kokios nelygybės pajautimas, susijęs su noru įskaudinti kitą, sukelia konfliktą, o konfliktas, savo ruožtu, lemia priešišką, agresiją ir kovą:

Po egzamino studentas pasakoja draugams:

– Na ir ožys tas mūsų profesorius! Aš jam bilieto klausimą kaip riešutą išgliaudžiau, tai jis, bjaurybė, pradėjo mane papildomais klausimais pjauti! Jis – klausimą, aš – atsakymą. Jis – klausimą, aš – atsakymą. Užkniso! Ir vis tiek vos trejetą parašė.

Profesorius po egzamino pasakoja kitiems dėstytojams:

– Na ir kvailys studentas man šiandien pasitaikė. Išsitraukė bilietą – nė bum bum, nesąmonės kažkokias paiso. Tempiau tempiau jį papildomais klausimais, vos trejetui ištempiau...

Kalbant apie pagrindinių veikėjų charakteristikas, jos nėra itin turtingos. Studentas, be minėtų bohemiško gyvenimo įpročių ir skurdumo patyrimo, dar vaizduojamas: a) su akiniais (2), kas, tikėtina, yra ilgo ir stropaus mokymosi pa-

sekmė; b) drąsus, kai niekas nemato, ir besistengiantis įtikti dėstytojui jo aki-vaizdoje (1); c) nesimokantis, nieko nežinantis, kvailas, neišmanantis, darantis absurdiškas klaidas (20); arba d) nepaprastai gabus, talentingas, išmintingas, pastabus (5). Atitinkamai dėstytojas vaizduojamas: a) per daug reikalaujantis, „kirvis“, ieškantis kliaudžių, piktas; b) senas; c) nevykusiai bandantis sudominti studentus; ir (tik keliuose anekdotuose) d) kantrus, geranoriškas, besistengiantis padėti studentui išlaikyti egzaminą. Pastaroji charakteristika ryški egzamino kategorijos anekdotuose

Kulminacinis egzaminų laikas. Egzamino kategorijos anekdotuose atsiskleidžia kiek kitoks studento ir dėstytojo santykis nei aptartuose anksčiau. Juose ryški įtampas mažinimo funkcija, kuri palengvina komunikavimą, mažina konfliktą ir taip palaiko socialinę tvarką (Kuipers 2008; Ziv 2010):

Profesorius ir sako filologijos studentui, niekaip negalinčiam išlaikyti įs-kaitos:

– Na, tiek to... prieš savo valią aš jums pasirašysiu, jeigu pasakysite, ko-kius du žodžius dažniausiai vartoja studentai.

– Aš nežinau.

– Visiškai teisingai. Duok savo knygelę.

Apibendrinant reikėtų pažymėti, kad analizuojamoje interneto svetainėje lietuviški anekdotai apie studentus nėra turtingi savo siužetais, kultūrinėmis realijomis, gilesniais reikšmės klodais. Net 23 anekdotai iš 150 tėra šiek tiek pakeistos ankstesnių anekdotų variacijos, aštuoniuose pateikiama mokyklos situacija, nemaža dalis yra vertiniai iš kitų kalbų (dažniausiai – rusų k.). Išim-tys: 63-iajame minimi Lietuvos universitetų pavadinimai, tiksliau, jų trumpiniai: KTU, VPU, KPU; 102-ajame minima Lietuvos kūno kultūros akademija, anekdo-to centre – pernelyg priekabus dėstytojas; 107-asis – tarptautinis anekdotas, kuriame lietuvaite sako verčiau nusižudysianti nei aukosianti savo garbę; 141-asis – erotinės tematikos anekdotas, kuriame ironizuojama, kad Lietuva galbūt neteko didelio mokslinio atradimo.

Lietuviškuose anekdotuose ryškiausios saviraiškos, įtampas mažinimo ir so-cialinės konkrečios grupės (studentų) sanglaudos funkcijos.

Akademinei bendruomenė rusų anekdotų kultūroje. Interneto svetai-nės www.anekdot.ru antraštėje pabrėžiama, kad anekdotai yra „iš Rusijos“ („Анекдоты из России“). Ši interneto svetainė pasirinkta tyrimui dėl savo spe-cifiškumo, dėl anekdotų apie studentus gausos ir todėl, kad joje nedaug anek-dotų, turinčių atitikmenis lietuviškoje anekdotų svetainėje. Rusiški anekdotai pasižymi gilesniais kultūrinės reikšmės klodais, juose gausu išskirtinių rusų tau-

tos kultūrinių aktualijų, jų analizė reikalauja daug įdėmesnio žvilgsnio. Todėl išskirtos ir analizuotos 5 ryškiausios kategorijos pagal juose išreikštas aktualijas (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Dažniausios rusiškų anekdotų aktualijos

Nr.	Kategorija	Pavyzdys
1.	Tautiniai	<i>Užsienio universitetuose studentai moka už mokslą, mūsų – už tai, kad nereiktų mokytis.</i>
2.	Švietimo sistema	<i>Anglų kalbos įskaita. Dėstytojas: „Arba jūs dabar papasakosite šį tekstą anglų kalba, arba vėliau sakysite priesaiką rusų kalba.“</i>
3.	Dėstytojo charakteristika	<i>Senas dėstytojas kažką sako keista kalba. Balsas iš auditorijos: „Profesoriau, apverskite knygą“.</i>
4.	Studento charakteristika	<i>Eiti, ar ką, ruoštis egzaminams... Gyvenime juk viską reikia išbandyti.</i>
5.	Sesija, egzaminai	<i>Skelbimas dekanate: „Gerbiemieji studentai! Mūsų fakultete vyksta akcija: du egzaminai už vieną kainą. Skubėkite, pasiūlymų skaičius ribotas.“</i>

Skirstymas į šias pirmines 5 kategorijas yra daugiau išorinis, leidžiantis išryškinti tam tikras grupes, atskleidžiančias studentiško gyvenimo realybę, tam tikras aktualijas, būdingas tik šios konkrečios šalies studentų gyvenimui. Dauge lyje anekdotų atsispindi dvi ar (retais atvejais) net kelios kategorijos, tad anekdotus priskyrėme tai kategorijai, kuri yra ryškesnė, esminė. Tačiau, aprašydami konkrečią kategoriją, aptariame ir informaciją, kuri atsiskleidžia kitoms kategorijoms priskirtuose anekdotuose. Vis dėlto daugiau dėmesio skiriame ne išskirtų kategorijų, kurias įvardijome kaip išorines, bet gilesnių reiškinių paieškai ir analizei.

Tautiniai anekdotai. Tai anekdotai, kuriuose Rusija lyginama su kitomis valstybėmis. Folkloras, anot R. Repšienės ir L. Anglickienės (2012), yra refleksija: gyvenimo, kultūros, mentaliteto, gyvenimo stiliaus, vertybių. Tautinei kategorijai priskirtuose rusų anekdotuose reflektuojami šie dalykai: a) Rusijos valdžios sprendimai: griežtai tikrinama tai, kas savo tautos sukurtą, ir be jokios atrankos priimama tai, kas gaunama iš užsienio; b) Rusijos studentų gebėjimai (Rusijos studentai: 1) moka pinigus už tai, kad galėtų nesimokyti, kai kitose šalyse studentai moka už tai, kad galėtų mokytis; 2) pasižymi ne mokslumu, o sportiškumu); c) rusų mokslinių tyrimų vykdymo ir finansavimo sistema; d) Rusijos finansinė sistema.

Refleksija anekdotuose dažnai pateikiama su tam tikromis teigiamomis arba neigiamomis nuostatomis. Humoro teorija sugestionuoja, jog įvertinant save

ir teisiančią kitus svarbu išlaikyti sveiką ir pozityvų humoro jausmą (Repšienė, Anglickienė 2012). Rusų anekdotuose perteikiama polinkio pasišaipyti iš savęs idėja. Sugebėjimas pasišaipyti iš savęs, anot A. Grucės (1994: 135), šalina vidinę įtampą. Gilesnė šio tipo anekdotų analizė leidžia teigti, jog studentiškas gyvenimas atlieka ne esminę anekdoto objekto, o tik fono funkciją. Mažiau reikšmingos aplinkos (šiuo atveju – studentiškos) panaudojimas leidžia aptarti ir pakritikuoti visuotinę santvarką:

Studentas laiko ekonomikos egzaminą. Egzaminatorius: „Apibūdinkite finansinę Rusijos sistemą“. Studentas (truputį pagalvojęs): „pacnuo u omkam“ (žargonas, neturintis lietuviško atitikmens). Egzaminatorius (truputį pagalvojęs): „Iškaityta“.

Anekdote tarsi pasišaipoma iš studento nesiruošimo egzaminams ir dėstytojo, kuris apsigavo, žargoną priimdamas kaip finansinius terminus. Tačiau tais pačiais žodžiais iš tiesų pasišaipoma iš pačios finansinės sistemos, kuri, tikėtina, kelia visuotinę įtampą. Kita vertus, anekdotais, kaip ir satyra, galima pasinaudoti siekiant pakurstyti situaciją, atkreipti dėmesį, pakritikuoti.

Kaip dar vieną gebėjimo pasijuokti iš savęs funkciją A. Grucė (1994: 135) įvardija puikybės nugalėjimą. Analizuojamuose anekdotuose galima įžvelgti gana subtiliai perduodamas moralines nuostatas. Rusų kultūroje, kaip galima suprasti iš rusų liaudies pasakų¹³, vertinamas puikybės, įpročio girtis nugalėjimas. 27-ajame anekdote pasišaipoma iš rusų studentų: „Stebina nematyti pasiekimai paprastų rusų studentų universiadoje. Tai tas pats, kas paruošti prabangų stalą, pakviesti begalę svečių ir patiems viską suryti“. Gali pasirodyti, jog išjuokiamas besotiškumas, pomėgis daug valgyti. Norėdami suprasti tikrąją šio anekdoto reikšmę, turime žinoti, jog šiais metais (2013 m.) Rusijoje organizuotoje tarptautinėje vasaros universiadoje rusų studentai laimėjo daugiausia medalių¹⁴. Taigi šiuo pasišaipymu iš neva rajūnų studentų pridengiamas tautinis pasididžiavimas. Verta atkreipti dėmesį į taiklių žodžių parinkimą, suteikiantį papildomą prasmę. 27-ajame anekdote taikliai parinkti dvigubą situaciją (viena vertus, pasišaipymas, kita vertus, pasigyrimas) atspindinčios frazės: *сожрать* („suryti“, plg.: kiaušė, viską surijo, apkiaulino – apgavo) ir „простые российские студенты“ („paprasti rusų studentai“ – pabrėžtinai sumenkinimas). Šie pasakymai perteikia tikrąją anekdoto žinią: paprasti rusų studentai nušluostė nosį visiems pas juos į svečius atvykusiems užsieniečiams.

13 Pavyzdžiui, rusų liaudies pasakoje „Šaltukas“ („Морозко“) jaunuolis už tai, kad giriasi, paverčiamas lokiu, o nuolanki mergaitė apdovanojama.

14 2013 m. vykusioje tarptautinėje vasaros universiadoje, organizuotoje Rusijoje, rusai studentai laimėjo 155 aukso, 75 sidabro, 62 bronzos medalius: iš viso – 292 medalius iš 1165, kuriuos pasidalijo 62 šalys (daugiausiai po rusų kinai surinko tik 77 medalius, kitų šalių atstovai – po mažiau).

Šios grupės anekdotuose išryškinamos socialinės sanglaudos stiprinimo, ko-reguojančioji ir grupės normų saugojimo funkcijos.

Švietimo sistema Rusijoje. Švietimo sistema aptariama dvylikoje anekdotų. Juose atspindi keturios realijos: 1) pasirinkę tęsti mokslą aukštojoje mokykloje, jaunuoliai atleidžiami nuo karinės tarnybos prievolės; 2) Rusijoje yra valstybinės ir nevalstybinės aukštosios mokyklos; 3) studento krepšelio sistema (įdiegta 2013 metais); 4) Maskvos inžinerinės fizikos institute atidaryta Teologijos katedra (katedra atidaryta 2012 m., tačiau 2013 m. spaudoje pasirodė gana kritiškų straipsnių dėl šio įvykio).

Šėsiuose anekdotuose, kuriuose atsiskleidžia „arba armija, arba universitetas“ sistema, išryškinamos, tiksliau, pasišaipoma iš kelių šios sistemos realių. Aiškinama, kad jei nebūtų armijos grėsmės, daug mažiau jaunuolių siektų aukštojo mokslo; pasišaipoma, kad nuo dėstytojo vertinimo priklauso Rusijos Federacijos karinės pajėgos; linkstama teigti (formuoti nuomonę), o gal veikiau pasišaipoma iš nuomonės, kad jei studentas blogai mokosi, jo vieta – karinėje tarnyboje. Tik 66-ajame anekdote išryškinamas priešingas požiūris. Jame dėstytojas sprendžia dilemą: kas blogiau – prastas inžinierius, ar prastas karys. Taigi anekdotuose ne tik pajuokiama kokia nors situacija, bet ir iškeldami kurioziniai aspektai, skatinantys padiskutuoti aktualia tema, įžvelgti probleminę pusę, atkreipti dėmesį į tai, kokiomis formomis idėja reiškiasi praktikoje.

Studento krepšelio įdiegimo faktas minimas tik viename anekdote ir nėra esminis anekdoto objektas. Daug daugiau medžiagos anekdotams suteikė Teologijos katedros atidarymas Maskvos inžinerinės fizikos institute. Apie tai rasti net dvidešimt septyni anekdotai. Vienuose iš jų tiesiog ironizuojamas įvykęs faktas (pvz., 61-ajame), kituose šis įvykis yra patogus, naujas fonas, leidžiantis iš naujo išryškinti įprastas studentų anekdotų kategorijas, tokias kaip lyčių lygybė, susirūpinimas nesimokančių studentų darbine veikla ir kt.

Dėstytojo ir studento charakteristikos. Kaip ir lietuviškuose anekdotuose, dėstytojas charakterizuojamas gana skurdžiai. Jis vaizduojamas kaip atkaklus, nekeičiantis savo nuostatų, nepriklausomai nuo studento pastangų, išsiblaškęs, nepatenkintas studentu, piktas, mylintis gyvūnus, bandantis sugėdinti studentą, tobulėjantis, gebantis sudominti studentus, senas. Kitoms kategorijoms priskirtuose anekdotuose dėstytojo charakteristika papildoma tokiais bruožais kaip nesuprantantis studento žargono, bandantis paveikti studentą gąsdinimu.

Rusiškuose anekdotuose, be jau aptartų studentų bohemiško gyvenimo realijų, kritikuojamas betikslis laiko švaistymas (o lietuviai vaizduojami besimokantys iki išsekimo arba besilinksminantys), rūkymas, paskaitų praleidinėjimas. Keliuose minimi narkotikai, ko nebuvo lietuviškuose, svarstoma, ką vertėtų išbandyti:

narkotikus ar ruošimąsi egzaminui. Rusiškuose anekdotuose pasikartoja mintis, kad baigti aukštąjį mokyklą galima ir nesiruošiant egzaminams, nors, žinoma, tai pareikalauja iš studento ypatingų gabumų per sesiją. Kitaip nei lietuviškuose anekdotuose, dėstytojai ir tėvai vaizduojami atliekantys socialinės kontrolės funkciją, t. y. bandantys apsaugoti studentą nuo bohemiško gyvenimo, jį smerkiantys, išskyrus vieną anekdotą, kuriame vaizduojamas geriantis dėstytojas. Kaip didžiausias trūkumas įvardijamas skurdus valgis ir miegas. Nesimokymas vaizduojamas ribinėmis situacijomis (lietuviškuose anekdotuose ribinės situacijos naudojamos bado įvaizdžiui sustiprinti). Ribinės situacijos leidžia ryškiausiai pasireikšti koreguojamajai humoro funkcijai, kuri išryškina tam tikrų veiksmų kvailumą ir absurdiškumą (Billing 2005; Kuipers 2008). Kartu išreiškiamas susirūpinimas akademinio lygio smukimu. Studentų charakteristikose atsiskleidžia ir kuriama savotiška studentiška kultūra, nes, anot W. A. Corsaro, kiekvienas kultūros dalyvis ne tik perima, bet ir pats kuria kultūrą (Corsaro 2005: 35, 40).

Sesija, egzaminai. Šios kategorijos anekdotuose ryški įtampos mažinimo funkcija, pavyzdžiui, visuomeninis rinkodaros reiškinys „dvi prekės už vienos kainą“ perkeliamas į studentišką situaciją: dekanas siūlo du egzaminus už vieno kainą. Įtampą mažina ir romantikos pasitelkimas:

– *Imkim ir tiesiog pasėdėkim tylėdami!?. Čia taip gražu, kad nenoriu nu-
traukti šios tylos.*

– *Traukite bilietą.*

Šios grupės anekdotuose ironizuojamas mokymasis dėl pažymio, įdomiai atskleidžiama studentiška laiko samprata. Teigiama, jog studentiški metai susideda iš dviejų laikotarpių: atostogų ir intensyvios, bauginančios, išradingumą skatinančios sesijos. Kaip teigiamas pristatomas bohemiškas, kaip neigiamas – paskaitų laikas.

Rusiškuose įvairių kategorijų anekdotuose linkstama pasitelkti žodžių žaismą, pavyzdžiui: *Gynimas. Diplomas: nereikia manęs ginti, pats susitvarkysiu!* Tai suteikia anekdotams estetinę funkciją, kuri iki šiol nebuvo paminėta, tačiau gali turėti ir visuomeninę reikšmę.

APIBENDRINIMAS

Lietuviškų ir rusiškų anekdotų analizėje ir interpretacijoje didžiausias dėmesys skirtas ne vienos ar kitos šalies anekdotų palyginimui, o anekdotuose atsiskleidžiančių aktualijų ir jų atliekamų funkcijų išryškinimui. Lietuviškuose anekdotuose iškalingi skaičiai, o rusiški stiprūs papildomomis socialinėmis prasmėmis, tai ir sudarė vienų ir kitų anekdotų analizės pagrindą.

Pastebėta, jog rusiški anekdotai pasižymi kultūrinių realių gausa. Minima universiada (2013 m. vykusį Rusijoje), Teologijos katedros atidarymas Tikslųjų mokslų fakultete (2012 m.), studento krepšelio įdiegimas (2013 m.), kova su kyšininkavimu, filmas „Avataras“, per Rusijos televiziją rodomas realybės šou „Namas-2“, animacinis filmas „Лунтик“. Lietuviškuose anekdotuose kultūrinių realių aptikti nepavyko. Taigi lietuvių kultūra liko beveik visiškai nepažini. Gali būti, kad taip nutiko dėl gana didelio verstinių anekdotų skaičiaus. Vis dėlto, išnagrinėję lietuviškų anekdotų atliekamas sociokultūrinės funkcijas, galime spėti apie lietuviškos akademinės kultūros bruožus ir pasinaudoti tuo socialinėje tarpkultūrinėje (tiksliau – tarpsubkultūrinėje) veikloje, netgi studijų proceso optimizavime.

Anot J. Baranovos, „Anekdotai taip pat vertintini pagal estetinio skonio kriterijus: vieni yra elegantiški ir juokingi, kiti – prasto skonio, nešvankūs ar vadinamo juodojo humoro“ (Baranova 2012). Nemaža dalis rusiškų anekdotų atlieka estetiinę funkciją. Šią funkciją atliekančių lietuviškų anekdotų yra kur kas mažiau. Juos gerokai lenkia vulgarūs, su keiksmažodžiais, juodojo humoro anekdotų grupėi priskiriami anekdotai. Rusų interneto svetainėje tokių yra tik keletas. Tad turbūt simboliška, kad pirmojo lietuviško anekdoto veiksmas vyksta tualete! (Anekdotų eiliškumas abiejose interneto svetainėse priklauso nuo populiarumo, t. y. nuo lankytojų balsavimo.) Vietoj moralos šioje vietoje vertėtų įžvelgti dar vieną sociokultūrinę humoro funkciją. Spaudoje rašoma, kad skandinavai garsėja žiauriais detektyvais, tačiau atlikti tyrimai rodo, jog šiose šalyse mažiausiai kriminalinių nusikaltimų. Tad galima daryti prielaidą, kad didelė vulgarumo, keiksmažodžių, juodojo humoro raiška anekdotuose internetinėje erdvėje sumažina viso to raišką visuomenėje. Šią prielaidą vertėtų patikrinti empiriniu tyrimu.

Yudin (1978, 1989), Blazhes (1989), Meletinsky (1989, 1995) anekdoto žanrą kildina iš pasakų arba gretina su pasakomis. Lietuviškuose anekdotuose ryškus pasakoms, ypač stebuklinėms (Nikolajeva 2003), būdingas herojų skirstymas į teigiamus ir neigiamus. Teigiami (skriaudžiami, tačiau žodiniuose turnyruose laimintys) yra studentai, neigiami (skriaudžiantys ir pralaimintys) – dėstytojai. Vieni apdovanojami, kiti turėtų būti baudžiami!? Rusų anekdotai iš pasakų pasiskolino dorovinę sistemą: daugiau ar mažiau aiškų įvardijimą, kas „gera“ ir kas „bloga“, neigiamų reiškinių išjuokimą, teigiamų pavyzdžių demonstravimą. Pastarasis ryškus anekdotų kūrimo technikoje.

Rusiškos interneto svetainės įvardijimas „iš Rusijos“ leistų teigti, jog tai yra reprezentuojanti interneto svetainė ir galbūt joje skelbiami anekdotai, jų stiliстика ir estetika yra iš dalies koreguojama. Atitinkamos Lietuvą reprezentuojančios lietuviškos interneto svetainės aptikti nepavyko.

LITERATŪRA:

- Astapova, A., 2012. Contemporary Jokes about Students: The Body of Texts and Their Genetic Relations. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, 6 (2), 97–117.
- Baranova, J., 2012. Kinas ir filosofinė edukacija: *contra* ir *pro*. Prieiga per internetą: <http://www.biblioteka.vpu.lt/zmogusirzodis/PDF/filosofija/2012/baranova31-43.pdf> [žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.].
- Bergson, H., 1999. *Laughter: An Essay on the Meaning of the Comic*. Los Angeles: Green Integer (originalus leidimas – Paris: Presse Universitaire de France, 1900).
- Billing, M., 2005. *Laughter and Ridicule: Towards a Social Critique of Humor*. London: Sage.
- Blache, M., 1999. The Anecdote as a Symbolic Expression of the Social and Cultural Milieu of Journalists. *Folklore*, 110, 49–55.
- Braun, A., Preiser, S., 2013. The impact of disparaging humor content on the funniness of political jokes. *Humor*, 26 (2), 249–275.
- Corsaro, W. A., 2005. *The Sociology of Childhood*. London: Pine Forge Press.
- Coser, R., 1959. Some social functions of laughter: A study of humor in a hospital settings. *Human Relations*, 12 (2), 171–182.
- Coser, R., 1960. Laughter among colleagues: A study of social functions of humor among the staff of a mental hospital. *Psychiatry*, 23 (1), 81–95.
- Davies, Ch., 1990. *Ethnic Humor around the World: A Comparative Analysis*. Bloomington: Indiana University Press.
- Davies, Ch., 2010. The Comparative Study of Jokes. *Humor: International Journal of Humor Research*, 47 (1), 147–160.
- Eilifsen, M., 2011. Capture the Unexpressed: Anecdote as a Device in Hermeneutic Phenomenological Research. *Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, 11 (1), 1–9.
- Fine, G. A., 1983. Sociological aspects of humor. In: Goldstein, McGhee, eds. *Handbook of Humor Research*. New York: Springer, 159–182.
- Ford, T. E., Ferguson, M. A., 2004. Social consequences of disparagement humor: A prejudiced norm theory. *Personality and Social Psychology Review*, 8, 79–94.
- Galita, R., Bonta, E., 2011. Joking as a semiotic practice and means of spiritual survival. A pragmalinguistic and stylistic approach. *Respectus philologicus*, 20 (25), 80–84.
- Grimes, W., 1955. A theory of humor for public address: The mirth experience. *Communication Monographs*, 22, 217–226.
- Grucė, R., 1994. *Šeima ir vaikų auklėjimas*. Vilnius: Lumen fondo leidykla, 134–135.
- Halsall, G., 2003. *Humour, History and Politics in Late Antiquity and the Early Middle Ages*. Cambridge University Press.
- Kuipers, G., 2008. The sociology of humor. In: Raskin, V., ed. *The Primer of Humor Research*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 365–402.
- Lockyer, Sh., Pickering, M., 2005. The Ethics and Aesthetics of Humour and Comedy. In: Lockyer, Pickering, eds. *Beyond a Joke: The Limits of Humour*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 3–17.
- Lukošiuūtė, I., 2012. Kultūriniai stereotipai lietuvių anekdotuose: žydas, čigonas, vokiečiai. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 1 (34), 60–166.

- Marshall, B., 1992. Images of women in soviet jokes and anecdotes. *Journal of Popular Culture*, 26 (2), 117–125.
- Martineau, W. H., 1972. A model of the social functions of humor. In: Goldstein, J., McGhee, P., eds. *The psychology of humor*. New York: Academic Press, 101–125.
- Meyer, J. C., 2000. Humor as a double-edged sword: Four functions of humor in communication. *Communication Theory*, 10, 310–331.
- Middleton, R., Moland, J., 1959. Humor in negro and white subcultures: a study of jokes among university students. *American Sociological Review*, 24, 61–69.
- Morreall, J., 1983. *Taking laughter seriously*. Albany: State University of New York.
- Nikolajeva, M., 2003. Fairy Tale and Fantasy: From Archaic to Postmodern. Prieiga per internetą: <ftp://ftp.slav.su.se/pub/littvet/Litteratur/Fantasy/Marvels2002.pdf> [žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.].
- Orwell, G., 1945. Funny, but not Vulgar. Prieiga per internetą: http://orwell.ru/library/articles/funny/english/e_funny [žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.].
- Paton, G. E. C., Powell, C., Wagg, S. (Eds), 1996. *The Social Faces of Humour: Practices and Issues*. England: Arena.
- Radcliffe-Brown, A. R., 1952. *Structure and Function in Primitive Society*. London: Cohen and West.
- Raskin, V., 2008. *The Primer of Humor Research*. New York, NY: Mouton de Gruyter.
- Repšienė, R., Anglickienė, L., 2012. Identity and stereotypes: humor manifestations. *Electronic Journal of Folklore*, 9–29; prieiga per internetą: <http://www.Folklore.ee/folklore> [žiūrėta 2013 m. spalio 22 d.].
- Rod, M. A., 2007. *The Psychology Of Humour: An Integrative Approach*. London, UK: Elsevier Academic Press.
- Savukynas, V., 2006. Gyvenimas globalioje informacinėje visuomenėje: kūnas, erdvės, bendruomenės. *Kultūrologija*, 13, 29–47.
- Scott, J., 1985. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale: Yale University Press.
- Stephenson, R. M., 1951. Conflict and Control Functions of Humor. *American Journal of Sociology*, 56, 569–574.
- Van Manen, M., 1997. *Researching Lived Experience*. Ontario: The Althouse Press
- Višinskaitė, S., 2012. Blondinės įvaizdis lietuvių anekdotuose. *Liaudies kultūra*, 3 (144), 42–48.
- Ziv A., 2010. The social function of humor in interpersonal relationships. *Society*, 47, 11–18.

HUMORO RAIŠKA IR SOCIOKULTŪRINĖS FUNKCIJOS ANEKDOTUOSE APIE STUDENTUS

Inesė Ratnikaitė, Inga Balčiūnienė

SUMMARY

Lithuanian and Russian anecdotes are analyzed in the article. The content analysis of anecdotes is based on the theoretical ideas that reveal the functions of humor, such as social cohesion, correction, preservation of norms, tension relief, social control, resistance and defense. The analyses of the anecdotes presents the realities of student life in an academic and none academic environment. It gives deeper insight into student subculture as well as draws conclusions on the functions of anecdotes about students. Such functions as social cohesion, correction and preservation of norms are found in the analysis of Russian anecdotes. The analysis of Lithuanian anecdotes reveal cohesive and tension relieving functions as well as the function of self-expression.

Key words: anecdotes, humor, functions of humor, students